
*Nacionalni i politički identitet**

Izvorni znanstveni članak
323.1

**Nacionalni fenomen i akomodacija interesa: pretpostavke
postkomunističke tranzicije I. dio**

BRANKO CARATAN**

Sažetak

Autor polazi od konstatacije da, usprkos integrativnim tendencijama, broj nacionalnih država u svijetu raste. Suprotstavljeni nacionalni interesi i konflikti mogu se ublažiti ili izbjeći ako se znaju glavni pojmovi i problemi, način akomodacije interesa i specifičnosti postkomunističke tranzicije. Autor objašnjava pojmove i probleme, kao što su: nacija, etnička grupa, nacionalna država, nacionalizam, zaštita manjina, pravo na samoodređenje, decentralizacija, autonomija, federalizam, konsocijacijska demokracija, neteritorijalna autonomija. Posebnu pozornost posvećuje pitanjima koja reflektiraju aktualne kontroverze globalne i nacionalne politike. Zaključuje, između ostaloga, da su nacionalni problemi bitna pitanja tranzicije i ne mogu se ignorirati (jer su nacije realitet s kojim se treba suočiti), da postoje principi i mehanizmi regulacije konfliktnih nacionalnih interesa, da demokracija i izgradnja nacija nisu nespojivi nego protuslovni pojmovi, te da su demokratska društva nacionalno tolerantna, a rješavanje nacionalnog pitanja pretpostavka demokratske tranzicije.

S političkim, ali i znanstvenim procjenama fenomena nacija i nacionalizma dešava se nešto slično kao i s atomskom energijom. Jedni u njoj vide samo bombu, destrukciju i opasnost od zagađenja ljudske sredine, dok drugi u njoj istovremeno nalaze polugu progresa i izvor nepresušne energije. U nizu zemalja rade već godinama atomske elektrane, koje se teško mogu zamijeniti drugim izvorima energije; brodovi na atomski pogon plove, a pokusi s bombama, povremene havarije i problem odlaganja otpada izazivaju strah i pokušaje zabrana i mirnodopskog korištenja atomske energije.

*Izlaganja sa znanstvene rasprave "Nacionalne manjine u demokratskim društvima", Gomirje, 6. ožujka 1998.

***Branko Caratan*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Komparativna politika i Suvremeni politički sustavi.

je.¹ Oni koji imaju stare nacionalne države u novim nacionalizmima i novim nacionalnim državama vide samo opasnost izazivanja konflikata, dok na drugoj strani mladi nacionalni pokreti u svojim nacionalnim državama vide osnovni preduvjet egzistencije. Najmanje dva ideološka projekta, liberalizam i marksizam, gledali su na nacije kao na tranzitorne pojave, koje će razvitak svjetskog tržišta i opća globalizacija učiniti suvišnim.²

U raspravi o političkim pojavama teško je pronaći nepristrane, a kad se govori o nacijama i nacionalizmima, ne samo da nema nepristranih, nego se strasti i s najmanjim povodom zagrijevaju do antagonističkih konfrontacija. Dioptrije su iskrivljene, a kritičnost smanjena. U svojoj naciji vide se samo vrline i patriotizam, a kod drugih se i najmanji ekscesi proglašavaju ekstremnim nacionalizmom ili izrazima mržnje prema drugima, šovinizmom.³ Pogotovo kad se radi o naciji, koja je neposredni antagonist. A antagonističke nacije javljaju se obično u parovima: Buri i Englezi, Francuzi i Nijemci, Grci i Turci, Rusi i Poljaci, Armenci i Azeri, Iračani i Iranci, Hrvati i Srbi... Parovi se s vremenom mijenjaju, ali princip ostaje isti.

Usprkos očekivanjima kako će se važnost nacija s vremenom smanjiti, broj nacija i njihovih država stalno raste. Godine 1985., prema "The World Factbook", postojale su 182 države na svijetu. Od tada je broj država povećan raspadom federacija u postkomunističkim zemljama za 17, pa se sada broj država u svijetu povećao na gotovo 200. Većina od njih smatra se nacionalnim državama. Međunarodna zajednica zapravo je klub država. I najuspješniji pokušaji integracija, kao što je to primjerice Europska unija, nisu istisnuli nacionalne države sa scene. Ni OUN, a niti EU nisu dokaz da je supranacionalizam istisnuo nacionalne države.⁴ Istina je da se EU kreće od konfederalnog prema federalnim elementima, jer neposredno primjenjuje svoje odluke na građane zemalja članica, ima jedinstveno tržište, provodi samo vanjske kontrole granica Unije, uvodi zajedničku valutu i centralnu banku, te povećava krug odluka koje se donose većinom glasova.

¹Anderson, kome se ne može predbaciti slabost prema nacionalizmu, u svom izvanrednom eseju o nacijama i nacionalizmu isto tako zaključuje da se uvriježilo inzistirati na gotovo patološkom karakteru nacionalizma, a da istovremeno nacije i nadahnjuju na pozitivne osjećaje (posebno je to vidljivo u umjetnosti) te da je mržnja ipak u cjelini problema manje istaknut element. Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, Školska knjiga, 1990., str. 128.

²Oslanjajući se na Toma Nairna, autora lijeve provenijencije, Anderson će zaključiti da postoji očita insuficijencija i marksističke i liberalne teorije, kad se radi o nacijama i nacionalizmu. (Anderson, *ibid.*, str. 15). Na sličan način o odnosu marksizma prema nacionalnom problemu govori Shlomo Avineri, autor marksističke provenijencije, u svom članku *Marxism and Nationalism*, u *Journal of Contemporary History*, vol. 26, br. 3-4, rujan 1991., str. 638.

³Po imenu francuskog vojnika Chauvina, zagovornika Napoleonovih osvajačkih pohoda.

⁴Usp. Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London, Macmillan, 1991., str. 153.

Europska unija i niz ratificiranih međunarodnih konvencija stvaraju situacije u kojima je suverenitet nacionalnih država praktično limitiran. Neki odatle izvlače zaključak o sužavanju suvereniteta ili prenošenju suverenih prava na supranacionalne strukture. Zapravo se radi o delegiranju prava i suverenitet ostaje na nacionalnim državama, jer one u krajnjoj liniji imaju pravo odustajanja od obveza koje nameću integracije i mogu iz njih izaći. Naravno, države to najčešće ne koriste, osim onih koje su se zbog svojih diktatorskih režima zaratile s čitavim svijetom, jer je članstvo u supranacionalnim strukturama u interesu upravo samih nacionalnih država. Smatra se da delegiranje stanovitih ovlasti nadnacionalnim strukturama ne dovodi suverenitet nacionalnih država u pitanje sve dok postoji konstitucionalna nezavisnost države.⁵

Iako broj država u svijetu stalno raste, to ne znači da sve nacije, a pogotovo etničke grupe, imaju svoje nacionalne države. Polazeći od broja jezika (8000) kao kriterija, Gellner određuje najširi mogući broj potencijalnih novih nacija.⁶ Geograf Bernard Nietschmann procjenjuje da u svijetu postoji od tri do pet tisuća "nacija" s distinktivnim identitetom (predci, institucije, vjerovanja, jezik, teritorij). Stroži kriteriji politologa Gunnara Nielssona i Ralpa Jonesa identificiraju 575 etničkih grupa kao jezgre aktualnih ili potencijalnih nacionalnih država. *World Dictionary of Minorities*, što ga je izdala Minority Rights Group, procjenjujući broj zajednica koje ne posjeduju države, registrira 172 takva naroda.⁷ Većina nacionalnih zajednica bez države vjerojatno nikad neće zadovoljiti svoje aspiracije na razini vlastite države. Jedan dio nacionalnih zajednica zadovoljava se političkom autonomijom ili nekim od drugih oblika zaštite svoga identiteta. Međutim, uzme li se u obzir da se broj nacionalnih država stalno povećava, teško je očekivati da će se proliferacija upravo sad zaustaviti. Često se kao protuzlog protiv proliferacije novih država iznosi da su nove, u pravilu sve manje države, nesposobne za opstanak i normalan ekonomski razvitak. Međutim, ta teza uopće ne stoji. Ne postoji ovisnost izgleda za opstanak i razvitak neke zemlje o njezinoj veličini. Tajvan, a posebno minijaturni Hong-Kong, bili su mnogo uspješniji od goleme NR Kine, usprkos nesrazmjeru u teritoriju i broju stanovnika, da i ne govorimo o izrazito ekonomski i demokratski uspješnim malim europskim državama poput Luksemburga, Švicarske, Danske u usporedbi s Brazilom ili SSSR-om (Rusijom). Slično bi se moglo zaključiti za usporedbu Slovenije s Ukrajinom ili Rusijom, ako se radi o postkomunističkim zemljama.⁸ Naravno, i iz moralnih

⁵Usp.: Hannum, Hurst, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1996., str. 15. O limitima suvereniteta vidi ibid., str. 19-23.

⁶Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell Ltd, 1983., str. 44.

⁷Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: A Global View of Ethno-political Conflicts*, Washington DC, US Institute of Peace Press, 1995., str. 5.

⁸Lijphart navodi rezultate istraživanja poznatih politologa Roberta A. Dahla i Edwarda R. Tuftea, koji zaključuju da "izgledi za opstanak neke zemlje ne ovise upravo i jedino o njezinoj veličini" (kao i da "demokracija lakše opstaje u manjim zemljama", a da veće države više troše na naoružanje), te rezultate faktorske analize 236 varijabli za 82 nacije Jacka Sawyera, koja je pokazala da su bogatstvo (GNP per capita) i veličina (stanovništvo)

se razloga ne može niti jednom narodu osporavati pravo na državu. Ako na to ima pravo Island, zašto se to može osporavati Kurdima, narodu s više od 20 milijuna pripadnika. Kao jedina prepreka ostaje odnos političkih snaga i realna mogućnost realizacije.

U posljednja dva stoljeća brojni nacionalni pokreti, koji su proizveli nove nacije i nove nacionalne države, dolazili su u nekoliko valova. Od kasnog osamnaestog stoljeća, nakon nacionalne izgradnje starih zapadnoeuropskih nacija, engleske, francuske, španjolske, nizozemske i švedske, nakon nacionalnih pokreta u Zapadnoj Europi i u nekima od centralnoeuropskih zemalja (Češka i Poljska), mogu se registrirati tri vala nacionalnih pokreta.⁹ Prvi val nacionalizma zahvatio je u ranom devetnaestom stoljeću Istočnu Europu i kasnije Srednji istok. Drugi val dolazi dekolonizacijom, sredinom dvadesetog stoljeća. Treći val počinje 60-ih godina ovog stoljeća pokretom frankofonskog stanovništva u kanadskom Quebecu, na jugu SAD pokretima Crnaca, Indijanaca i Hispanoamerikanaca, da bi se kasnije nastavio nacionalnim zahtjevima Katalonaca, Baska, Bretonaca, Škota, Velšana, Flamanaca, te konačno krajem 80-ih i početkom 90-ih godina dolazi do eksplozije nacionalnih aspiracija i stvaranja niza novih država širom centralne i istočne Europe te na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza.¹⁰ Oživljavanje nacionalizma na prostoru postkomunističkih zemalja bilo je poticaj etničkom *revivalu* na razini zatopljenih, ali ipak distinktivnih regija zapadne Europe. Na tom prostoru problem imigranata dodatno je aktualizirao nacionalističke konfrontacije. Etnički pokreti oživjeli su i na indijskom potkontinentu, u Africi, kao i kod starosjedilaca Aboridžina i Cijapas zapatista. Moglo bi se reći da je nacionalno pitanje ponovo u samom centru svjetskih političkih zbivanja. Jedini izuzetak od toga općeg trenda atomizacije predstavlja jačanje integrativnih tendencija u Europskoj uniji i njezino širenje. Nije teško primijetiti da je ova integracija nastala na prostoru gdje su se pojavile najstarije nacije svijeta. Ostale međunarodne organizacije, ne samo UN, kao i čitav kompleks međunarodnog javnog prava, nesumnjivo igraju integrirajuću ulogu, ali za sada ne u tolikoj mjeri uspješno kao EU.

nepovezani faktori. Usp. Dahl R.A., Tufte E.R., *Size and Democracy*, Stanford, Stanford University Press, 1973., str. 40, 122-128; Sawyer J., *Dimensions of Nations: Size, Wealth, and Politics*, *American Journal of Sociology*, br. 2, rujan 1967., str. 145-172; Lijphart, Arendt, *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb, Globus, Školska knjiga, 1992., str. 53. Jahn konstatira da "nijedna mala država nije morala propasti zbog svoga gospodarskog bankrota. Je li Zapadna Europa doista tako nesretna što postoje Monako, Lihtenštajn, Luksemburg, Švicarska i Danska, što se Belgija odvojila od Nizozemske, Irska od Engleske, Norveška od Švedske, Finska od Rusije, Austrija od Njemačke?" (Jahn, Egbert, *Demokracija i nacionalizam — jedinstvo ili protuslovlje? Politička misao*, vol. XXIX, br. 4, 1992., str. 50.)

⁹O procesu stvaranja nacija (nation-building) u Europi izvrstan pregled može se naći u Teich, Mikulas and Roy Porter eds., *The National Question in Europe in Historical Context*, New York, Cambridge University Press, 1994. Knjiga uključuje tekstove specijalista za pojedine zemlje o nastanku engleske, francuske, talijanske, španjolske, češke, njemačke, mađarske, hrvatske, poljske, belgijske (flamanske, valonske), austrijske i finske nacije.

¹⁰Usp.: Smith, Anthony D., *National Identity*, Harmondsworth, Penguin Books, 1991., str. 123-125.

Na jednoj strani, moglo bi se reći da nije moguće izbjeći promjene u području nacionalnih odnosa na globalnom planu, a na drugoj je strani očito da oživljavanje nacionalnih pokreta, koje ide paralelno s procesima globalizacije, integracije i europeizacije otvara nove ili oživljava stare nacionalne probleme. Svaka promjena odnosa snaga i položaja nacionalnih zajednica (u političkom, ekonomskom, kulturnom smislu) potencijalno je konfliktna, a svaka secesija i svako stvaranje novih država proizvodi nove manjine i nove ili obnovljene konflikte.¹¹ Iako je, dakle, svaka promjena nacionalnih odnosa potencijalni izvor konflikata, koji mogu imati i opasne posljedice, proliferacija novih država i autonomija, usprkos potresima i često dramatičnim sukobima, nosi sa sobom i jednu posljedicu koja može reducirati buduće konflikte. Sve nove države, što se ide dalje, nacionalno su homogenije od onih iz kojih su proistekle.¹² Doduše, i od toga pravila postoje izuzeci. Nove nezavisne države Bosna i Hercegovina, Letonija i Kazahstan nacionalno su kompleksnije i, gledano u proporciji, manje homogene od bivših federacija iz kojih su se izdvojile.

Razlozi međunacionalnih sukoba mogu biti različite provenijencije: tlačenje, nepravda, razlike interesa, civilizacijske razlike, kulturni antagonizmi, rasizam, eksploatacija, egzistencijalna ugroženost, diskriminacija, nejednake razvojne šanse, obespravljenost, nasilna asimilacija, genocid, iredenta, teritorijalna ekspanzija. Izvori sukoba mogu biti stvarni ili rezultat krive percepcije i manipulacije. Mogli bismo se složiti s Duchacekom, da se na međunacionalne tenzije dodaje posebna eksplozivna dimenzija, ako se granice lingvističkih, etničkih, nacionalnih, rasnih ili religijskih zajednica ne podudaraju s aktualnim političkim granicama.¹³ Ovo pravilo ne vrijedi ako je različita etnička ili nacionalna zajednica relativno malobrojna ili jako disperzirana.

Ovdje treba upozoriti da suvremeni nacionalni sukobi, osobito na globalnoj razini, nisu puka refleksija civilizacijskih sukoba oslonjenih najčešće na velike religijske rascjepke, kao što to tvrdi Samuel P. Huntington u svojim, kod nas populariziranim, tekstovima. Za Huntingtona sukob civilizacija najveća je prijetnja svjetskom miru, sukob Zapada i ostatka svijeta (the West and the Rest) osnovna globalna politička podjela, demografska ekspanzija islama i eskalacija muslimana najveća opasnost za nemuslimane. Time on objašnjava globalnu politiku, a i lokalna je po Huntingtonu utemeljena u civilizacijskim grupama. Sukobom civilizacija objašnjava sve suvremene konflikte: rat u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Nagornom-Karabahu, Kašmiru...¹⁴ Huntingtonove teze su promašene prije svega zato što nije moguće aktualne situacije beskrajno interpretirati povijesnim paralelama. Historija ipak nije vječito ponavljanje onoga što se već dogodilo. Drugo, Huntingtonove teze

¹¹Gurr, *ibid.*, str. 37.

¹²Smith, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1995., str. 102-104.

¹³Duchacek, Ivo D., *Comparative Federalism: The Territorial Dimension of Politics*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970., str. 288.

¹⁴Jednom dijelu hrvatske politike, koji se nije odrekao ideje o podjeli Bosne, Huntingtonove teze služe kao krajnji argument. Međutim, radi se o *wishful thinking* mišljenju, koje svoje želje vidi kao realitet.

naprosto nisu točne. Ekspanzija islama utemeljena je u socijalnim momentima, a ne u civilizacijskom naslijeđu. Podjele u globalnoj politici ne slijede Huntingtonove teze. Turska, Egipat, Saudijska Arabija i Jordan najbolji su saveznici američke politike. Muslimanski narodi međusobno ratuju, ne slušajući Huntingtona (Irak protiv Kuvajta, Irak protiv Irana, Irak protiv Kurda i šiita, Turska protiv Kurda...)¹⁵

Sukobi nastali iz nacionalnih sporova mogu proizvesti teške posljedice. Svi ratovi (međudržavni konflikti) spadaju u tu kategoriju, a i veliki dio građanskih ratova svoj izvor ima u etničkim sukobima. Oružani konflikti proistekli iz takvih sukoba posebno su okrutni i prema civilnom stanovništvu, jer je upravo ono uključeno u ratne ciljeve. Danas se procjenjuje da se oko dvadeset milijuna izbjeglica nalazi izvan svoje domovine u raznim dijelovima svijeta. Da i ne govorimo kako masovna i planirana ubojstva, kao u Ruandi i Bosni, spadaju u pokušaj da se etnički očiste prostori.¹⁶

Dio sukoba sigurno nema tako nasilan karakter. Jedan broj zajednica, kao primjerice Katalonci, rješavaju svoje interesne aspiracije unutar multinacionalne države, dok neke regionalno etablirane etničke zajednice traže afirmaciju svog identiteta u nenasilnim solucijama nasuprot državi u kojoj s nalaze ili u orijentaciji prema višim razinama integracije uopće (npr., EU-Europa regija).

Sigurno je da postoji mogućnost beskonfliktne akomodacije prava nacionalnih i etničkih zajednica. Ako se na ovom mjestu ne želi ići u tehničke modalitete, dovoljno je reći da ravnopravnost nacionalnih zajednica i zaštita manjina postaju u recentnom razdoblju dio novog shvaćanja demokracije. Demokracija se ne može više ograničavati na majoritarni princip koji odgovara samo dominantnoj naciji, već podrazumijeva i institucije zaštite manjinskih prava (od situacija u kojima praktično gube utjecaj kroz nadglasavanje u bitnim pitanjima), kao i stanovitu mjeru autonomije svake nacije unutar njezina teritorija.¹⁷ U prilog ovoj tezi o vezi demokracije, na

¹⁵Ne vrijede i objašnjenja nama puno bližih zbivanja. Rat u bivšoj Jugoslaviji za Huntingtona je etnički rat, po njemu je primarno da je hrvatska vlast napala Srbe u Hrvatskoj, a bosanska vlast Srbe i Hrvate, a tek je sekundarna razina da je srbijanska vlast promovirala "veliku Srbiju". Da i ne govorimo da je za Huntingtona kardinal Stepinac bio povezan s fašističkim ustaškim režimom, a da su odlučujuću ulogu u ratu u našoj regiji imale tisuće dragovoljaca sa Zapada u Hrvatskoj vojsci, mudžahedini u bosanskoj i Rusi u srpskoj. Dakle, osim što Huntingtonova argumentacija podupire tezu o podjeli Bosne, u svim ostalim temama ne bi se moglo reći da baš drži hrvatsku stranu, što hrvatski popularizatori Huntingtona očito nisu vidjeli. Usp.: Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, Vol. 72 No 3 1993., pp. 25, 49; Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996., str. 14-39, 272-291.

¹⁶Konfliktni i nasilni karakter nije rezerviran samo za suvremene nacionalne sukobe u postkomunističkim zemljama ili Trećem svijetu. Nacionalizmi starih nacija nisu bili ništa manje nasilni. "Stvaranje nacionalnih država pratili su u Zapadnoj Europi gotovo uvijek mnogo dulji ratovi i mnogo odvratnije prolijevanje krvi nego što je to dosad bio slučaj u bivšoj socijalističkoj Evropi." (Jahn, *ibid.*, str. 50.)

¹⁷"Prvo, ni jedna nacija ne bi trebala imati majoritarnu poziciju u vladi ili legislativi; i drugo, svaka nacija trebala bi imati mjeru autonomije unutar svog teritorija." Kellas, *ibid.*, str. 168.

jednoj strani, i ravnopravnosti nacija te zaštite nacionalnih identiteta manjinskih zajednica na drugoj, može se navesti evidentan podatak da su demokracije više sklone nacionalnoj ravnopravnosti i zaštiti manjinskih nacija od nedemokratskih režima.¹⁸

Na ovom mjestu treba upozoriti na jednu naivnu i po svojim konkvencijama opasnu tezu. Veoma često protivnici nacionalističkih politika smatraju da svaki govor o problemu nacije, da svako definiranje i zastupanje nacionalnih interesa može biti identificirano samo kao nacionalizam u njegovu pejorativnom značenju i odatle sasvim krivo zaključuju da zagovaranje nacionalnih interesa i borbu za njih treba prepustiti nacionalistima i nacionalističkim strankama, jer se, navodno, nitko drugi, posebice pristalice demokratskih pogleda, ne mogu s nacionalistima u tome natjecati. Dogmatski antinacionalisti koji sferu nacionalnog prepuštaju u isključivu nadležnost nacionalističkim strankama, svojim nojevskim guranjem glave u pijesak u biti sami pridonose jačanju ekstremno nacionalističke politike. Time, prvo, neizravno priznaju da nacionalistička pozicija jedina korektno brani nacionalne interese, a da se sve druge stranke trebaju baviti drugim temama. U situacijama kad je nacionalni interes stvarno ugrožen (na primjer, vanjskom agresijom) takva pozicija predstavlja katastrofalan politički promašaj. I, drugo, time se odustaje od propitivanja je li nacionalistička politika korektno identificirala i branila nacionalni interes. A upravo se o tome i radi. Veoma često povijest govori o paradoksima i nacionalistički pristup zbog svoje temeljne jednostranosti završava porazno upravo za naciju čiji interes on navodno zastupa. Gotovo da i nije potrebno podsjetiti kako je nacistički program bio katastrofalan za Njemačku, da je umjesto ekspanzije i stvaranja velikog njemačkog Reicha došlo do podjele Njemačke i izbacivanja 12 milijuna Nijemaca iz zemalja gdje su oni stoljećima živjeli, da je aktualni srpski nacionalizam završio ne u realizaciji cilja da svi Srbi žive u jednoj državi, već u činjenici da se Srbi iz Kosova i dalje iseljavaju (a tamo pravi konflikti i egzodus tek slijede), da je danas Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini približno upola manje nego prije pokušaja realizacije ratom megalomanske ideje o Velikoj Srbiji, da život Srba u Srbiji nikada u posljednjih nekoliko desetljeća nije bio tako loš kao sada. Nacionalistički pokreti slični su majci koja u pretjeranoj ljubavi davi vlastito dijete. Nacionalistički pokreti, kad je nacionalna tema politički zaostrena, veoma lako poprimaju ekstremnu formu i prelaze u nacionalistički ekstremizam, koji osim nacionalnih interesa ne vidi ništa drugo i sklon je opasnost i neprijatelje vidjeti svugdje te sve podrediti tako videenom ugroženom nacionalnom interesu. Ako su druge političke snage odustale od rasprave o nacionalnom interesu, ekstremizam utoliko ima veće šanse, jer se nacionalistički projekti ne mogu korigirati, a da se ne ras-

¹⁸Usp. Gurr, *ibid.*, str. VIII. Kellas navodi da stranke koje su više sklone demokratskim rješenjima senzibilnije odgovaraju na zahtjeve manjinskih nacija. Posebno na primjeru Španjolske nakon Franca pokazuje da su demokratizacija i devolucija bile dvije strane istog procesa. (Kellas, *ibid.*, str. 94.) Moglo bi se dodati da su i u komunističkim zemljama svi pokušaji demokratskih reformi bili praćeni decentralizacijom i jačanjem autonomija nacionalnih zajednica, a da su u pravilu najtvrdi komunistički režimi imali najmanje razumijevanja za druge nacionalnosti i ne rijetko pokušavali nasilnom asimilacijom ili preseljenjima rješavati problem (npr., Bu-garska za vrijeme Todora Živkova).

pravlja o stvarnim nacionalnim interesima. Zato, uzmimo u Hrvatskoj, nije moguća kritika nacionalističkih pogrešaka s pozicija jugoslavenskog unitarizma koji je, ili odbijao diskurs o nacionalnom pitanju, ili marginalizirao problem, misleći naivno kako će ignoriranjem problema oni nestati. Da i ne govorimo kako je unitarizam prikrivao srpski nacionalizam i time bitno pomogao ekspanzionizam velikosrpskog projekta sa svim njegovim negativnim i razornim posljedicama.¹⁹

Naravno, radi korektnosti, potrebno je reći da postoje nacionalni pokreti i nacionalizmi koji brane povijesno pozitivne ciljeve. Oni koji se bore za slobodu svoga naroda, a ne ugrožavaju interese drugih naroda, ne mogu se ni u kojem slučaju svrstati u kategoriju retrogradnih pokreta ili pejorativno definiranog nacionalizma. Tu svakako spadaju antikolonijalni pokreti koje su u kolonijalnim metropolama bez rezerve nazivali nacionalističkim, iako je negativna varijanta nacionalizma bila zastupljena najčešće u veoma nekritičnoj formi upravo u metropolama (čak i u strankama lijevice, kao u slučaju francuskih socijalista, koji su se zajedno s britanskim konzervativcima bili upustili u kolonijalni rat protiv Egipta). Dogmatski antinacionalisti, za koje je svaki nacionalizam samo emanacija negativnog, reći će kako se u slučaju nacionalnih oslobodilačkih pokreta nije radilo o nacionalističkim programima, već o patriotizmu. Međutim, definiranje termina nije stvar političke preferencije ili proizvoljnosti, niti se zbog brojnih primjera nacionalističkog destruktivizma može i treba odustati od termina koji su precizni i koji omogućavaju razumijevanje pojave. Za nacionalističke pokrete temeljno je određenje da imaju nacionalno pitanje u fokusu, ali je, ipak, sasvim drugi problem kako ga oni rješavaju.

Zbog svih tih razloga mogli bismo se složiti s jednim od najboljih poznavalaca nacionalnih problema i nacionalizama, britanskim historičarem Hughom Seton-Watsonom, da postoje dvije stupice za neoprezne intelektualce u ovom kontekstu. Prva je u tome da se smatra kako su raniji nacionalizmi bili povezani sa zabludama i zločinima, a da je vlastita nacija plemenita i drukčija. Druga je stupica odbacivanje svih nacionalističkih pokreta kao budalastih i optuživanje svakog nacionalizma kao krajnjeg zla. Seton-Watson nalazi da su mnogi od tih intelektualaca, koji vjeruju da su iznad nacionalizama, zapravo prepuni podsvjesnih nacionalističkih predrasuda. Takvih ima osobito među pripadnicima starih nacija, koji nisu kadri spoznati kreativnu energiju koju oslobađa nezavisnost novih nacija, iako se i ovima može mnogo toga prigovoriti. Jednostavno odbacivanje nacionalnih zahtjeva, osim toga, politički je kontraproduktivno, jer izaziva sve veći otpor i stvara eksplozivan materijal. Seton-Watson zato zaključuje da je odbacivanje nacionalne svijesti i nacionalne

¹⁹Ovdje treba upozoriti da ne postoje samo partikularistički određeni nacionalizmi. I integrativno usmjereni pokreti mogu biti nacionalistički i čak krajnje nacionalistički intonirani, sa puno težim posljedicama. Kolonijalne imperije, od Britanije i Francuske do Rusije, bile su krajnje nezajzljive i okrutne u provođenju svog ekspanzionizma, koji i nije bio ništa drugo do politika na tragu nacionaističkog projekta. Često se zaboravlja da na našem prostoru nisu postojali samo hrvatski, srpski i sl. nacionalizmi pojedinih nacija, već da je i unitarizam bio po svim svojim karakteristikama nacionalistički projekt, jer je njegov glavni i primarni politički cilj bio određen isključivo unutar koordinata nacionalnog pitanja.

baštine znak političke bolesti i čin protiv civilizacije.²⁰ Svoj magistralni pregled razvitka nacija zato završava s tezom da postoje dvije suprotstavljene istine. Prva, da su nacionalisti, koji su fanatički odlučili osnovati vlastitu nezavisnu državu, kao i nacionalisti koji posjeduju državu, ali su čvrsto odlučili nametnuti svoju nacionalnost drugima unutar svoje jurisdikcije ili osvojiti teritorije drugih, sposobni za užasne građanske i međudržavne ratove. Druga je istina u tome da su nacije, koje su jednom stvorene, praktički neuništive. Pomirenje tih dviju suprotstavljenih istina sastoji se u tome da očuvanje civilizacije ovisi o priznanju obje istine.²¹

U zemljama postkomunističke tranzicije, možda više nego bilo gdje drugdje, da bi se moglo govoriti o nacionalnom fenomenu, potrebno je prije svega definirati pojmove. Ne radi se samo o različitom ideološkom pristupu. Razlika između istraživača koji se kreću unutar koordinata liberalnog pristupa i onih marksističke provenijencije u definiranju pojmova i nije toliko velika. Prije se radi o različitom određenju pojmova u zapadnoj i istočnoeuropskoj tradiciji i, naravno, o proizvoljnom i politički uvjetovanim korištenju kategorija u popularnoj publicistici.

Definiranje pojmova

Nacija

Iako se u kolokvijalnom govoru često pojavljuju različita poimanja onoga što je bitno za određenje pojma nacije²², u stručnoj literaturi, iako i tu postoje znatne razlike u naglascima, usprkos svim razlikama, mogu se nazrijeti elementi, koji sve definicije približavaju jednom stereotipu, ili u najmanju ruku varijacijama nekoliko bitnih momenata. To se može uočiti i kod sociologa i politologa kojima tema nacije nije uža specijalnost, ali i još više kod eksperta za nacionalni fenomen. Moglo bi se reći da i razlike autora marksista i onih liberalne provenijencije nisu suviše velike. Prije bi se moglo reći da se, prvo, u većini slučajeva radi o naglašavanju različitih elemenata i, drugo, da specijalisti za temu daju puno kompleksnije i pažljivije izvagane definicije. Naravno, razlike se jako povećavaju kad se počinje govoriti o konkretnim nacijama ili kad se nacionalni fenomen stavi u politizirani kontekst. Tada se malo tko može obraniti od pristranosti i tendencije da se stručne kategorije iskrivljavaju u političke svrhe. Odnos “mi” i “oni”, prijatelj i neprijatelj nije gotovo nigdje drugdje tako jako zastupljen kao kad se govori o nacionalnom fenomenu i međunacionalnim odnosima.

²⁰Seton-Watson, Hugh, *Nacije i države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Zagreb, Globus, 1980., str. 429-430, 442.

²¹Usp.: Seton-Watson, *ibid.*, str. 443-444.

²²Riječ nacija dolazi iz latinskog glagolskog pridjeva trpnog od *nasci* što znači biti rođen (lat. *natio* označavao je rod, pleme).

Na prvom mjestu treba spomenuti francuskog lingvistu i historičara Ernesta Renana. Taj profesor sa Sorbonne, Bretonac porijeklom, bio je potaknut atmosferom francuskog revanšizma zbog gubitka Alsace-Lorraine u ratu s Pruskom 1870. i napisao je 1882. svoj čuveni esej o naciji.²³ Renan je već tada definirao neke bitne elemente određenja nacije u suvremenom smislu. Za njega je nacija prije svega distinktivna povijesna svijest, spiritualni princip, čije osnove nalazi, prvo, u zajedničkoj baštini prošlosti i drugo, volji da se živi zajedno u današnjici. Iako Renan naciju definira kao duhovnu kategoriju, radi se o zajedničkoj prošlosti, koja je objektivni element, te o osjećaju solidarnosti i interesu da se živi zajedno danas. “Želja nacija da se bude zajedno jedini je stvarni kriterij na koji se uvijek mora računati”, zaključuje Renan. Zajednica interesa provjerena je upravo tom izraženom voljom za zajedničkim životom. Nacija je za njega svakodnevni plebiscit o tome. Ta se želja dokazuje žrtvama pojedinaca u korist zajednice. One naciji daju legitimnost.

Pri tome treba istaknuti kako Renan razumije da zajednička prošlost ne mora značiti identičnost etničkog porijekla. Upozorava da etnografsko razmatranje i starih europskih nacija to pokazuje. Francuska nacija ima keltsko, iberijsko i germansko porijeklo; talijanska galsko, etruščansko, pelaško i grčko; britanske nacije su mješavina keltske i germanske krvi u omjerima koje je nemoguće odrediti; cijeli jug Njemačke bio je galski, a istok slavenski. Renan, dakle, ne svodi naciju na zajedničko porijeklo u krvnoj vezi. “Ljudska se povijest bitno razlikuje od zoologije” upozorava njegov tekst. Porijeklo je samo osnova baštine povijesti. Iako priznaje da je jezik isto tako osnova sjedinjenja, i on nije presudan faktor, jer postoje jezici koje govori više nacija i nacije koje govore više jezika. Također i religija, koja je bila sredstvo održanja etničkih grupa, nije za njega presudan čimbenik. Isto zaključuje i za identifikaciju s teritorijem. Geografija je važna, ali “zemlja ne čini naciju”.

Renan je svjestan i historičnosti pojma nacije. “Nacije nisu ništa vječno. Počele su, završit će. Vjerojatno će ih zamijeniti europska konfederacija.” Ali i s pravom zaključuje da su nacije opravdane u suvremenom kontekstu. “No takav nije zakon stoljeća u kojemu živimo. U sadašnjem trenutku, postojanje nacija je dobro, čak nužno. Njihovo je postojanje garancija slobode koja bi bila izgubljena ako bi svijet imao jedan zakon i samo jednog gospodara.”²⁴

Max Weber, jedan od osnivača moderne sociologije, iako uvjereni zagovornik kauzalne analize i vrijednosno neutralnog istraživanja, i sam je doživio da ga se smatra za njemačkog nacionalista. Iako nikada nije napisao knjigu o formiranju nacionalnih država, koju je najavljavao, objašnjavajući civilizaciju Zapada kroz razne faktore — ekonomske, religijske i političke, u svojim tekstovima o nacionalnom fenomenu naglašavao je političku dimenziju teme. Koncept nacije za Webera nije empirijski odrediv, već spada u sferu vrijednosti. Jedna empirijska karakteristika, primjerice

²³Renan, Ernest, Što je nacija, *Kulturni radnik*, vol. XXXIV, br. 6, 1981., str. 89-106.

²⁴Renan, *ibid.*, str. 105. Usp. i Hutchinson, John i Anthony D. Smith eds., *Nationalism*, Oxford, New York, Oxford University Press, 1994., str. 15-18.

jezik, kod jednog naroda može biti vezivno tkivo nacionalnih identiteta, a kod drugih to ne mora biti. Identitet se izražava u specifičnom osjećaju solidarnosti u suočavanju s drugim grupama. Nacionalna solidarnost utemeljena je u memoriji zajedničke političke sudbine. Za Webera “nacija je zajednica osjećaja, koji se adekvatno mogu izraziti u svojoj vlastitoj državi; dakle, nacija je zajednica, koja normalno teži da stvori svoju vlastitu državu”. Nacionalni osjećaj određiv je samo s obzirom na “tendenciju prema jednoj autonomnoj državi.”²⁵

Otto Bauer (1881.-1938.) napisao je glavni tekst marksizma na temu nacije: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie (Nacionalno pitanje i socijalna demokracija)*, Wien, 1907.²⁶ Bauer je bio jedan od vodećih predstavnika tzv. austromarksizma i lider socijaldemokratske stranke (parlamentarni tajnik stranke 1907., glavni urednik časopisa *Der Kampf*, ministar vanjskih poslova 1918.-1919.), a kako je Austro-Ugarska bila multinacionalna država, nacionalno pitanje je bilo otvoreni i nezaobilazni politički problem za imperijalnu državu i njenu socijaldemokratsku stranku. Stav Bauera u tom kontekstu bio je tipičan za austrijsku socijaldemokraciju. Determinirani političkom situacijom, austromarksisti rješenje nacionalnog pitanja u dualnoj monarhiji vide samo kroz kulturnu autonomiju ili federalizaciju usprkos jasnim nastojanjima neaustrijskih naroda za samostalnom državom.²⁷ Nacionalni pokreti u Habsburgskoj monarhiji potencijalno su prijetili da će podijeliti socijalistički pokret. Austrijska se socijaldemokratska stranka zato 1899. izjašnjava za federalnu soluciju. Ipak, uviđajući težnje naroda imperije, Bauer krajem Prvog svjetskog rata prihvaća njihovu orijentaciju prema neovisnosti, da bi nakon rata zagovarao ujedinjenje Austrije i Njemačke.²⁸ Još kasnije, suočen s prijetnjom nasilnog pripojenja Austrije Hitlerovoj Njemačkoj, brani austrijsku nezavisnost. U svim promjenama stavova Bauer je zapravo branio socijalističko stajalište koje je preferiralo velike ekonomske cjeline kao osnovu progressa. Time se ujedno suprotstavljao konkurenciji nacionalnih pokreta.²⁹

Otto Bauer naciju ne određuje nabrojanjem njezinih elemenata. Razna obilježja čine naciju “samo u odnosu uzajamne ovisnosti. Bitan element je zajednička povijest. Kod raznih nacija elementi se pojavljuju u raznovrsnim kombinacijama gdje neki, ne uvijek isti, elementi mogu nedostajati”. Navodi primjer Hrvata i Srba, gdje je različita konfesija utjecala na stvaranje dvije nacije, a Nijemci su ostali jedan narod usprkos religijskoj podjeli. Nacija je, po Baueru,

²⁵Weber, Max, *Nacija* (Hutchinson, ibid., str. 21.-25.)

²⁶Poglavlja “Pojam nacije” iz Bauerove knjige objavio je časopis *Politička misao*, vol. XX, br. 1, 1983., str. 95-116.

²⁷Kulturna autonomija bila je plan da se razdvoje sfere nacionalne kulture i državne suverenosti. Njermanske nacije mogle bi dobiti time autonomiju u sferi kulture. Taj projekt izazvao je Lenjinov gnjev i zato su komunisti kasnije odbacivali u cjelini kulturnu autonomiju i onda kad je to za manjinske grupe moglo biti primjereno rješenje.

²⁸Mirovni ugovor iz 1919. zabranio je i onemogućio ujedinjenje Austrije i Njemačke.

²⁹O Bauerovim pogledima na nacionalno pitanje usp.: Bottomore, Tom, Introduction, u: Bottomore Tom & Patrick Goode, eds., *Austro-Marxism*, Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press, 1978., str. 30-33.

povijesno nastala iz zajednice porijekla i zajednice kulture. Jezik je distinktivna karakteristika nacije samo ukoliko proizvodi zajednicu kulture. U tom smislu Bauer drži da je jezik Hrvata i Srba pripremio jednu (zajedničku) naciju. Međutim, upravo u duhu Bauerovog naglašavanja presudne uloge kriterija kulturne zajednice i zajednice sudbine, Hrvati i Srbi nisu postali jedna nacija, usprkos nekim uzastopnim pokušajima da se to nametne političkim unitarizmom i nivelacijom jezičnih razlika, jer je proces formiranja nacija i kod Hrvata i kod Srba otišao predaleko da bi se pravac izgradnje nacija mogao mijenjati.

Bauer, dakle, smatra da je za pojam nacije bitna zajednica kulture. Postoje nacije bez zajedničkog porijekla (američka nacija), a u drugom slučaju postoji i mogućnost da osobe istog porijekla ne čine istu naciju. Pripadnici raznih nacija razlikuju se po svom nacionalnom karakteru. Nacionalni karakter predstavljaju obilježja koja povezuju pripadnike jednog naroda i koja su distinktivna u odnosu prema drugim narodima, a uključuju sva tjelesna i duhovna obilježja koja proizlaze iz različite usmjerenosti volje, koja je opet rezultat predodžbi stečenih u borbi nacije za opstanak. Nacionalni karakter refleksija je povijesti društva, a sama nacija je zajednica sudbine. Naciju definira kao ukupnost naroda, koje ujedinjuje zajednička sudbina tako da posjeduju zajednički nacionalni karakter. Za Bauera nacija je povijesna pojava, jer "nacionalnost pojedinca nije ništa drugo do jedna strana njegove određenosti poviješću društva".³⁰

U komunističkom pokretu svakako je kvantitativno najviše tekstova o nacionalnom fenomenu napisao Lenjin. Iako se nije bavio definiranjem pojma nacije, upozorio je na izuzetnu političku važnost nacionalnog problema, posebno principa samoodređenja. Međutim, u literaturi komunističke provenijencije najdulje je trajala Staljinova formula, kojom se nacija određivala uz pomoć eklektičke parafraze nekih ranijih pokušaja i iz polemiziranja s Bauerom i drugim austromarksistima. "Nacija je povijesno formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na osnovi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i psihičkog karaktera, koja se izražava u zajednici kulture."³¹ Međutim, za razli-

³⁰Bauer, Otto, Pojam nacije, *Politička misao*, vol. XX, br. 1, 1983., str. 99-116; (prijevod središnjeg poglavlja "Pojam nacije" knjige *Nacionalno pitanje i socijalna demokracija*, nasl. orig. Bauer, Otto, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1924., str. 109-138) usp. Davis, Horace B., *Nationalism and Socialism: Marxist and Labour Theories of Nationalism to 1917*, New York, Monthly Review Press, 1973., str. 149-150, 158 i 163. Anderson će u svojoj knjizi o fenomenu nacije konstatirati neosjetljivost tadašnjih austrijskih socijaldemokrata za nacionalne aspiracije negermanskog dijela dualne monarhije, u čemu su pratili politiku bečkog dvora i zaslužili nadimak "dvorski socijalisti". Povodom nacionalne politike austromarksista zaključit će: "Takvi 'imperijalni' zamišljaji bili su dijelom nesreća socijalizma rođenog u glavnom gradu jedne od najvećih europskih dinastičkih imperija." I dodati će da oni "govore i o karakterističnom duhovnom ustrojstvu dobro poznatog tipa ljevičarski orijentiranog europskog intelektualca, ponosnog na vlastito poznavanje civiliziranih jezika, baštinu prosvjetiteljstva i duboko razumijevanje svačijih problema. U tom su ponosu internacionalistički i aristokratski sastojci prilično jednakomjerno smiješni." Anderson, *ibid.*, str. 100. Anderson ne govori doduše da nerazumijevanje tuđih nacionalnih problema može imati korijene u vlastitoj nacionalističkoj pristranosti (ovdje germanskom nacionalizmu).

³¹Stalin, I.V., Marksizam i nacional'nyj vopros, *Sochinenia*, sv. 2, Moskva, OGIz, 1946., str. 296. Tekst je nastao na temelju članka koji je Staljin napisao na Lenjinov zahtjev 1913. kao prilog

ku od Renana, Webera i Bauera, za Staljina tek postojanje svih navedenih elemenata stvara naciju.³² Time Staljin pokazuje kako ne razumije da je nacija politički fenomen i da izražava u krajnjoj liniji politički interes njenih pripadnika. Staljin, osim toga, u definiciji ne govori o tipu ekonomije, koji je presudan za stvaranje nacija (industrijska proizvodnja, tržište). Kraj nacija vidio je u stvaranju zonskih jezika, koji će voditi prema globalnom jeziku (ruski će naravno biti zonski jezik slavenskih naroda). Za Staljina su nacije bile instrument političke manipulacije. Njegova politika uključivala je ne samo diskriminaciju mnogih nacija već i nasilno preseljenje, te ukidanje i prekrajanje nacionalnih jedinica više nacija sovjetske federacije.

Iako je s pravom kritizirao Staljinovu definiciju³³, Kardelj je, osim preciziranja da nacije nastaju s pojavom kapitalističke proizvodnje, u biti varirao Staljinovu definiciju nacije: “Nacija je, dakle, specifična narodna zajednica nastala na osnovi društvene podele rada epohe kapitalizma, odnosno na razvojnom nivou proizvodnih snaga, kada je kvantitet viška društvenog rada počeo da se pretvara u novi kvalitet društvene integracije na višem stupnju, to jest na kompaktnoj nacionalnoj teritoriji, odnosno u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopće”.³⁴ Iz Kardeljeve definicije *implicite* proizlazi da je nacija određena tek ukupnošću nabrojanih elemenata, što je sporno, jer nije teško naći nacije bez nekih elemenata definicije. Nadalje, Kardelj kao i Staljin, u svojem određenju nacije uopće ne govori o političkom izrazu nacije, koji je u fokusu svih međunacionalnih sporova.

U zapadnoj politologiji više je autora naglašavalo stanovite važne momente, koji su definirali aspekte fenomena nacije. Karl Deutsch u svom utjecajnom djelu *Nacionalizam i socijalna komunikacija*³⁵ nacije i nacionalizam objašnjava razvitkom komunikacija, koji omogućava da se zajednička povijest doživljava kao zajednička. Oni su produkti modernizacije, tj. “...socijalne mobilizacije koja je praćena rastom tržišta, industrije, gradova i, konačno, pismenošću i masovnim komunikacijama”.³⁶ Deutsch, dakle, komunikacijom simbolično

polemici protiv Bunda, židovskog socijalističkog pokreta, s ciljem da se dokaže kako Židovi nisu nacija, jer nemaju sve karakteristike taksativno nabrojanih elemenata nacije.

³²Staljin, *ibid.*, str. 297. Zato, zbog nepostojanja zajedničkih elemenata (ekonomije, teritorija i jezika) Židove u dijaspori nije smatrao nacijom (*ibid.*).

³³Kardelj posebno uspješno, služeći se i iskustvom unitarističkih pokušaja iz bivše Jugoslavije kao primjerom, pokazuje besmislenost Staljinovih promišljanja o zonalnim jezicima kao putu nestanka zasebnih nacija. Nasilno “spajanje” jezika izaziva samo dalje nacionalističke konfrontacije — smatra Kardelj. Usp. Kardelj, Edvard, Predgovor za drugo izdanje knjige “Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja”, u Kardelj, E., *Socijalizam i demokracija*, Zagreb, Globus, 1980., str. 327-337.

³⁴Kardelj, E., Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, u zborniku: Nikolić, M. i D. Atlagić, *O nacionalnom pitanju*, Beograd, Sedma sila, 1967., str. 28.

³⁵Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2nd ed., 1966., (1st ed. 1953).

³⁶Deutsch, *ibid.*, str. 188. Usp.: Deutsch, *ibid.*, str. 96; Hutchinson, *ibid.*, str. 15, 26; Kellas, *ibid.*, str. 39.

izražava stupanj razvitka društva na kojem se pojavljuje nacija i na kojem je nacija potrebna i moguća.

Kod Hechtera modernizacija ne donosi nužno uvijek jedinstvo etničke grupe. U svojoj knjizi o internom kolonijalizmu³⁷ Hechter, inače Amerikanac, koristi taj koncept kako bi pokazao da, u slučaju nejednakosti regija jedne zemlje, rezultat modernizacije može biti situacija unutrašnjeg kolonijalizma u kojoj centralna regija može postati dominantna, a periferne regije dolaze u inferiornu poziciju. U britanskom kontekstu knjige Englezi postaju kolonizatorski, a Škoti i Velšani kolonizirani narodi. Norveški politolog Stein Rokkan konstatirao je da odnos centra i periferije nije samo onakav kao kod Hechtera, već je u svojim knjigama o regionalizmu pokazao da potencijal za teritorijalni konflikt i nacionalizam postoji onda kad nema sklada između kulturnih, ekonomskih i političkih uloga.³⁸

Benedict Anderson, stručnjak za azijske studije, napisao je 1983. esej *Nacija: zamišljena zajednica* (Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma). Anderson polazi od teze o objektivnoj modernosti nacija usprkos njihovoj istovremenoj subjektivnoj drevnosti u očima nacionalista. Nacija je za njega “zamišljena politička zajednica” (jer ne postoji kao zajednica u kojoj svi pripadnici zaista mogu komunicirati međusobno). Slaže se s Gellnerom da “nacionalizam nije buđenje nacija do samosvijesti” (...), jer on “izmišlja nacije tamo gdje one ne postoje”. Nacija se zamišlja kao istovremeno inherentno ograničena i suverena. Ograničena je, jer ima granice i ne želi uključiti sve ljude, a suverena je u obliku suverene države. Nacija se zamišlja kao zajednica usprkos unutrašnjoj nejednakosti njenih pripadnika.³⁹ Korijene porijekla nacija nalazi u vjerskim zajednicama i dinastičkim kraljevstvima (proces naturalizacije europskih dinastija), u stvaranju tiskanih (unificiranih) jezika u vrijeme rane ekspanzije kapitalizma. Kod jezika mu je najvažnija sposobnost da “generira zamišljene zajednice, tako da u biti izgrađuje specifične solidarnosti”.⁴⁰ Stvaranje nacionalnih jezika vidi, zajedno s Tomom Nairnom, i kao demokratizaciju, jer se poziv masama da uđu u povijest morao napisati na njima razumljivom jeziku.⁴¹

Kao i mnogi drugi, i Anderson naciju vidi u kontekstu modernizacije, ali kako kaže i sam naslov njegove knjige, naglasak njegove definicije je na psihološkom momentu. Iako nije sporna uloga psihološkog u stvaranju nacionalne svijesti (i često naknadno konstruiranog zajedništva), Anderson

³⁷Hechter, M., *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, London, Routledge and Kegan Paul, 1975.

³⁸Rokkan, S. — Urwin, D.W. eds. *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*, London, Sage, 1982.; Rokkan, S. and D. W. Unwin, *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, London, Sage, 1983.

³⁹Anderson, *ibid.*, str. 16-18.

⁴⁰Anderson, *ibid.*, str. 121. Svoju tezu o unifikaciji jezika i ulozi tog procesa u izgradnji nacija pokazuje na primjerima Hrvata, Srba, Bugara, Ukrajinaca, Finaca i Norvežana (str. 71-2).

⁴¹Anderson, *ibid.*, str. 77.

propušta priznati da se nacionalna svijest temelji i na stvarnim, ne samo izmišljenim, interesima društvene grupe koja se smatra nacijom. Drugi izvana ne moraju razumjeti objektivnost postojanja takvog interesa, ali to ne umanjuje nacionalnu svijest onih koji se osjećaju distinktivnom nacijom.⁴²

Naravno, suvremena specijalistička stručna literatura jasno definira taj problem. Zato će, primjerice, američki politolog Walker Connor u svom kritičkom tekstu o nacijama⁴³ naglasiti da, kad se radi o nacionalnosti "...ono što se u krajnjoj liniji računa nije ono što ona jest, nego ono što ljudi misle da jest".⁴⁴ Nacija je sebe svjesna etnička grupa, ona gdje su njeni članovi svjesni svoje zasebnosti. Nacija je zato samodefinirajuća grupa zaključuje Connor. Zbog toga, mogli bismo dodati, svaka rasprava protiv mišljenja onih koji sebe nacionalno definiraju na toj temi postaje promašena.

Hugh Seton-Watson, specijalist za povijest Istočne Europe i Rusije, autor najopsežnijeg pregleda razvitka nacija svijeta⁴⁵, kao i Connor, zastupa tezu o samodefiniranju: "...nacija postoji kada znatan broj ljudi u nekoj zajednici smatra da tvori naciju, ili se ponaša tako kao da je tvori".⁴⁶ Nacija je zajednica povezana osjećajem solidarnosti, pored zajedničke kulture i nacionalne svijesti. Seton-Watson konstatira da su u stvaranju nacija ulogu igrali razni faktori: privredni razvoj, procvat trgovine, gradova, razvoj školstva, znanosti, književnosti, komunikacija, kao i geografski položaj, jezik, vjera, država. Kod različitih nacija naglasak je na različitim elementima.

Seton-Watson u procesu izgradnje nacija (nation-building) razlikuje stare i nove nacije. Stare nacije formirane su prije pojave doktrine nacionalizma. Kod novih nacija, nacionalna svijest i nacionalni pokreti nastaju istovremeno. Stare nacije u Europi 1789. činili su: Englezi, Škoti, Nizozemci, Kastiljanci, Portugalci, Danci, Šveđani, Mađari, Poljaci i Rusi (usprkos činjenici da su Škoti, Mađari i Poljaci bili podvrgnuti stranoj vladavini). Godine 1600. već su postojale engleska i francuska nacija. Distinkciju starih i novih nacija Seton-Watson smatra važnijom od razlikovanja povijesnih i nepovijesnih naroda.⁴⁷ U novim je nacijama glavni faktor stvaranja nacija bio

⁴²Hrvatski i srpski nacionalisti tako, primjerice, smatraju da su Bošnjaci ne zamišljena (u smislu Andersona) već izmišljena nacija, i time samo daju dodatnu težinu njihovu osjećaju nacionalne ugroženosti. U komparaciji sa stvarnim političkim interesima grupe koja se smatra nacijom, dokazivanja o zajedničkom etničkom porijeklu ili o religiji kao jedinom distinktivnom elementu, malo znače.

⁴³Connor, Walker, A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a..., *Ethnic and Racial Studies*, vol. 1, br. 4, 1978.

⁴⁴Connor, *ibid.*, u zborniku Hutchinson, *Nationalism*, str. 37.

⁴⁵Seton-Watson, Hugh, *Nacije i države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Zagreb, Globus, 1980. (engleski original je tiskan 1977.)

⁴⁶Seton-Watson, *ibid.*, str. 29.

⁴⁷Povijesnim su se smatrali oni narodi koji su, posjedujući državu, bili kreatori, subjekti povijesti.

jezik.⁴⁸ Karakteristika je novih nacija da je njihov nacionalizam ogorčeniji od onoga ranijeg i da je nacionalizam ovog stoljeća po fanatičnosti nadmašio nekadašnje vjerske sukobe.

Jedan od najutjecajnijih autora na području istraživanja nacionalnog fenomena svakako je bio britanski profesor socijalne antropologije, Ernest Gellner.⁴⁹ On je pojavu nacije i nacionalizma smatrao neizbježnim popratnim produktom modernizacije. Doba prelaska na industrijalizam doba je nacionalizma. Smatra kako je pojava nacionalizma bila nužna, da to nije devijantni izum njegovih protagonista, jer srednjovjekovna država nije bila sposobna, zbog nedostatka centraliziranog autoriteta, preuzeti zadatke industrijalizacije. Zato se pojavljuje nacionalna država. Gdje nje nema i gdje se princip "jedna država jedna kultura" nije realizirao, tamo se pojavljuje nacionalistička aktivnost.

Prema Gellneru, preduvjet nacije, osim industrijskog društva neprekidnog rasta, jest univerzalna viša kultura, koja uključuje centralizirano, od države organizirano obrazovanje. "Ne giljotina, nego... državni doktorat jest glavno oruđe i simbol državne vlasti."⁵⁰ Gellner nije sklon formalnom definiranju nacije, već je određuje kontekstualno, ali ipak smatra da pripadnost naciji uključuje zajedničku kulturu i subjektivnu svijest da se pripada naciji.⁵¹

U naglašavanju primata ekonomskih uvjeta, Gellner podsjeća na marksistički pristup. Ali i po sličnom kategorijalnom aparatu. Kad kulturne razlike nisu korespondirale s klasnim podjelama, smatra da se ništa nije značajno događalo. "Klase, kako god potlačene i eksploatirane, ne ruše politički sistem kada ne mogu sebe definirati 'etnički'... Samo kad se dogodi da jedna klasa postane (više ili manje) nacijom, ona se pretvara od klase po sebi u klasu za sebe, ili u naciju za sebe. Ni nacija, ni klasa nisu politički katalizatori: samo nacija-klasa ili klasa-nacija to jesu."⁵² Gellner se od Marxa ipak bitno razlikuje po tome što on ne vidi budućnost bez nacionalizma, dok Marx smatra da će stvaranje novog društva nacije učiniti izlišnima.

⁴⁸Seton-Watson se slaže s tezom njemačkih filozofa Fichtea i Herdera da je jezik igrao važnu ulogu i kod nastanka starih nacija. Distinktivna uloga jezika važna je u procesu stvaranja nacije, ali nacionalisti obično ne priznaju da kasnije nastojanje, nakon formiranja vlastite nacionalne države, da jezik dobije što više distinktivnih karakteristika uopće više nije politički važno, te naknadno izmišljanje razlika ne reflektira dramatiku nacionalne izgradnje, već se pretvara u farsu.

⁴⁹Njegovo glavno i najutjecajnije djelo na temu nacije jest knjiga: Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell Ltd., 1983.

⁵⁰Gellner, *ibid.*, str. 34. Usp. str. 19-38. Potiskivanje lokalnih dijalekata i standardizirani jezik kao neophodno sredstvo komunikacije bitan je dio više kulture koju zahtijeva pojava nacije (*ibid.*, str. 35). Tu ulogu jezika najbolje objašnjava dosjetka da je "jezik dijalekt iza kojeg stoji jedna vojska". Bogdanor, Vernon, ed., *The Blackwell Encyclopedia of Political Science*, Oxford, UK, Cambridge, USA, Blackwell, 1991., str. 316.

⁵¹Usp.: Gellner, *ibid.*, str. 5-7.

⁵²Gellner, str. 121.

Britanski profesor sociologije Anthony D. Smith, kao specijalist za temu i najtemeljitiiji istraživač na području, napisao je niz knjiga o etničkim i nacionalnim problemima. Kao i Gellner, i Smith prihvaća modernitet nacionalizma, ali naglašava i kontinuitet (ne identitet) između etničkog i nacionalnog.

Smith upozorava da proces izgradnje nacija (nation-building) nije identičan s procesom stvaranja države. Izgradnja nacije uključuje: kultiviranje zajedničke memorije i povijesne tradicije, stvaranje zajedničke kulture (posebno jezika, običaja, religije), kreiranje autentičnih distinktivnih vrijednosti, demarkaciju povijesnog teritorija (domovine), definiranje prava i dužnosti svih pripadnika zajednice.⁵³ Kod starih nacija, u Engleskoj, Francuskoj, Španjolskoj, Švedskoj, Nizozemskoj, Poljskoj i Rusiji, bitnu ulogu igrala je modernizacija administracije, ekonomije (tržišno gospodarstvo), kulture, obrazovanja (sekularne škole), a posebno država koja je kreirala naciju.⁵⁴ Uloga religije bila je izrazito važna: u Španjolskoj obrana katolicizma protiv muslimanske invazije, u Francuskoj papinska podrška dinastiji za očuvanje etničke kohezije, u Engleskoj protestantizam je bio brana protiv osvajačkog kontinentalnog katoličanstva. I inače, mnoge religiozne zajednice koincidiraju s etničkim grupama. Armenci i Židovi su klasični primjeri. Druzi, shizmatična muslimanska sekta prognana iz Egipta, selenjem u (današnji) Libanon postaje etnička zajednica. Smith navodi i primjere distinktivne uloge u stvaranju nacija kod katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj, kod Hrvata i Srba, Maronita, Sikha, iranskih Šiita.⁵⁵

Slično Seton-Watsonu, koji grupira nacije u stare i nove, Smith razlikuje zapadni i istočnoeuropski model nastanka nacija. Prva vrsta nacija nastaje na Zapadu. Karakteristika zapadnog modela bio je jasno definiran teritorij s jedinstvenim političkim institucijama i jurisdikcijom, zajednička kultura i ideologija. Tipičan istočnoeuropski model (važi i za Aziju) etnički je koncept nacije zasnovane na etničkom porijeklu (koje uključuje jezik i tradiciju).⁵⁶ Moglo bi se prihvatiti da su granice dinastičkih imperija na zapadu Europe bile jasnije (i zbog geografskih razloga, na primjer u slučaju britanskih otoka, francuskih i španjolskih granica definiranih morskom linijom ili planinskim lancima), i da je zbog zakašnjenja i nejasnih etničkih granica na istoku kontinenta naglasak, umjesto na državi koju je tek trebalo stvoriti, bio na etničkim vezama. Ali, u biti se radi o istom procesu s vremenskom razlikom. I drugo, neke nacije na Istoku nastale su po zapadnom modelu (uzmimo ruska), neke na Zapadu su bile u zakašnjenju

⁵³Smith, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1995., str. 89-90.

⁵⁴Smith, Anthony D., *National Identity*, Harmondsworth, Penguin Books, 1991., str. 59-60.

⁵⁵Smith, *Nations and Nationalism in...*, str. 88; Smith, *National Identity*, str. 6-8. Ovdje bismo mogli dodati da nacionalističke hrvatske (i srpske) objekcije kako Bošnjaci (ranije Muslimani) ne mogu biti nacija, jer su definirani jedino religijom (i da je to jedini slučaj takve identifikacije) padaju, jer su i mnoge druge nacije bitno bile određene ili učvršćene religijom.

⁵⁶Smith, *National Identity*, str. 9-13.

(ne samo irska i austrijska).⁵⁷ O teškom povlačenju razlika između zapadnog i istočnog modela svjedoči i sam Smith. On smatra da je moguće odrediti zajedničke karakteristike nacionalnog identiteta za oba modela. To su: povijesni teritorij, zajednička memorija, masovna kultura, zakonodavna regulativa i ekonomija. Nacionalni identitet je multidimenzionalan i ne može biti reduciran na jedan element. Iz njega proizlazi i definicija nacije, koja je “ljudska populacija sa zasebnim imenom, koja dijeli jedan povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesnu memoriju, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička legalna prava i dužnosti za sve članove...” Navedeni elementi tih veza ujedinjavaju pripadnike nacije u jednu političku zajednicu.⁵⁸ Po Smithu, nacije su konceptualno mješavine dva seta dimenzija: građansko-teritorijalnog i etničko-genealoškog. Smith ipak ne dijeli nacije u dvije grupe: nacije kao zajednice građana i nacije kao etničke zajednice. Era industrijalizacije i demokracije proizvodi nacije kao zajednice građana (citizen-nations).⁵⁹

James G. Kellas, profesor politologije s glasgowskog sveučilišta i autor nekoliko knjiga o nacionalnom fenomenu, kao i drugi, pojavu nacije veže za državnu centralizaciju, industrijalizaciju, ekonomske i kulturne promjene, pojavu demokracije. Kellas je, međutim, upozorio na razlikovanje objektivnih i subjektivnih odrednica koje definiraju pojam nacije. U objektivne karakteristike spadaju porijeklo, povijest, kultura, religija, teritorij, jezik (i sve ne moraju biti zastupljene), a subjektivnu predstavlja svijest ljudi o njihovoj nacionalnosti. Objektivni kriteriji ne mogu sami odrediti nacionalnu zasebnost. Udio elemenata nije uniforman. Svaki slučaj je do neke mjere unikatan. “Percepcija etniciteta i nacionalnosti od njenih članova ono je što određuje političku egzistenciju etničke grupe/nacije i njeno ponašanje.”⁶⁰

Iz pregleda pristupa nacionalnom fenomenu najpoznatijih autora može se, prvo, zaključiti da nastanak nacija ima svoje pretpostavke (zajednička povijesna sudbina, porijeklo, kultura, ekonomija i sl.), da te pretpostavke mogu biti objektivne ili samo subjektivno percipirane, da se u krajnjoj instanci radi o osjećaju postojanja zajedničkog interesa i da je taj interes finaliziran u političkom kontekstu, kao određeni politički cilj (u rasponu od elementarne zaštite interesa do uspostavljanja nacionalne države). I, drugo, nesumnjivo je da je nacija povijesna kategorija i da je vezana za

⁵⁷Austrijska konstituenta 1919., sa samo jednim glasom protiv, bila je izglasala ustav koji je predviđao ujedinjenje s Njemačkom. Pobjedničke sile su zabranile ujedinjenje. Usp. Linz, Juan J. and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Baltimore, London, The John Hopkins University Press, 1996., str. 21. Recentna gotovo potpuna nacionalna profilacija Valonaca i Flamanaca u Belgiji iz lingvističkih i etničkih zajednica najnoviji je primjer kašnjenja na Zapadu. Usp. Vos, Louis, *Shifting nationalism: Belgians, Flemings and Wallons*, u: Teich, Mikulas, Roy Porter eds., *The National Question in Europe in Historical Context*, New York, Cambridge University Press, 1994., str. 143.

⁵⁸Usp. Smith, *National Identity*, str. 14-15.

⁵⁹Usp.: Smith, *ibid.*, str. 15 i 44.

⁶⁰Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London, Macmillan, 1991., str. 163. Usp. i str. 2-3, 164.

modernizaciju (tržišnu ekonomiju, modernu državu i pravo, masovnu kulturu, industrijalizaciju i sl.). Kako je integracija nacije u obliku vlastite političke autonomije (najčešće u obliku države) kraj procesa kojim se neka zajednica pretvara u naciju, izgradnja nacije (nation-building) je politika usmjerena na promociju nacionalne integracije.⁶¹

Najčešće je nacija utemeljena u zajedničkom (stvarnom ili percipiranom) etničkom porijeklu.⁶² Smith etničku zajednicu definira zajedničkim karakteristikama: imenom, porijeklom, kulturom, povijesnom memorijom, asocijacijom na određenu domovinu, osjećajem solidarnosti.⁶³ Pri tome naglašava da je mit o zajedničkim predcima (porijeklu) krucijalan.⁶⁴ Razliku prema naciji nalazi u tome da je kod etničke grupe povezanost s teritorijem povijesna i simbolična, a kod nacije stvarna (ona posjeduje teritorije). Među-tim, smatramo da je ono što bitno razlikuje naciju od etničke grupe njezina politička dimenzija, koja se najjasnije očituje u stvaranju vlastitoga nacionalnog političkog pokreta ili entiteta (u pravilu nacionalne države). Pojam etničke zajednice koristi se i kao sinonim za manjinu, iako se etnička grupa može prostirati na teritoriju nekoliko država.

Nacionalna država

Dosta kontroverzi izaziva pojam nacionalne države (nation-state).⁶⁵ Nacionalna država označava "političku jedinicu (državu) čije se granice podudaraju ili gotovo podudaraju s teritorijalnom distribucijom nacionalne grupe. Preciznije, opisuje situaciju u kojoj nacija ima svoju državu",⁶⁶ ili državu koja se legitimizira kao izraz nacionalne volje i nacionalnog identiteta.⁶⁷ Nacionalna država je domovina (određena jednim političkim sistemom) ljudi koji sebe identificiraju kao naciju.⁶⁸ U nacionalnoj državi postoji koincidencija (ne identičnost) nacije i države.⁶⁹ Često se pojam nacionalne

⁶¹Usp.: Bogdanor, Vernon, op. cit., str. 379-380.

⁶²Etnicitet dolazi od grčke riječi za narod — éthnos. Postoji mogućnost formiranja nacije i bez oslanjanja na prethodnu etničku zajednicu (USA, Australija, nacije Latinske Amerike).

⁶³Smith, *National Identity*, str. 21.

⁶⁴Smith upozorava da nostalgija može etničku grupu održati usprkos dugom odvajanju od domovine (primjer židovske i armenske dijaspore). Smith, *ibid.*, str. 22-23.

⁶⁵Često se iz neznanja prevodi sa stranih jezika kao "nacija-država". Takav "prijevod" samo zbunjuje, jer "nacija-država", ako želi korespondirati sa sadržajem pojma nation-state u zapadnoj stručnoj literaturi, ne može biti nacija kao država (ili obrnuto).

⁶⁶Connor, Walker, A nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a... op. cit.

⁶⁷Smith, *National Identity*, str. 168-9.

⁶⁸Robertson, David, *A Dictionary of Modern Politics*, 2nd ed., London, Europa Publications Limited 1993., str. 332.

⁶⁹Renner, Karl, *The Development of the National Idea*, u: Bottomore Tom & Patrick Goode, eds., *Austro-Marxism*, Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press, 1978., str. 123. "Nacionalna država je državna ideja narastajućeg kapitalizma; osnova države nije ekonomska regija,

države koristi nekritički bez razlike za sve države općenito.⁷⁰ Isto tako se često pojam nacionalne države sasvim krivo koristi za označavanje nacionalno homogene države. Tako će, npr., čak jedan Anthony D. Smith reći da se sve moderne države legitimiraju kao države jedne određene nacije, usprkos činjenici da je “samo oko 10% stvarnih nacionalnih država.”⁷¹

Nacionalnih država, čija populacija reflektira potpuno homogenu nacionalnu zajednicu, ima veoma malo. Nije slučajno da su mnoge koje prisvajaju takav status otoci. Analizirajući 132 priznate države 1971. godine Connor pokazuje: prvo, samo 12 država (9,1%) bile su prave nacionalne države; drugo, 25 država (18,9%) imalo je dominantnu naciju koja čini više od 90% stanovništva; treće, 25 država (18,9%) bilo je s dominantnom nacijom između 75-89% populacije; četvrto, u 31 državi (23,5%) najveća etnička zajednica sudjelovala je u 50-74% populacije; peto, u 39 država (29,5%) na najveću naciju otpadalo je manje od pola populacije.⁷²

Smithova definicija nacionalne države je restriktivna. To je samo ona država, gdje se granice države i etničke zajednice podudaraju, a ne i država, makar nacionalno homogena, ako dio njezine nacionalne zajednice živi u drugim državama. Ako se prihvati takvo određenje, onda postoji samo nekoliko država koje zadovoljavaju takav kriterij: Portugal, Island, a Poljska, Japan i Danska se tome približavaju.⁷³

Naravno, moderne države su u pravilu države kao reprezentanti zajednice građana (“građanske države”) i istovremeno izraz određenog nacionalnog identiteta (“nacionalne države”). Kao što postoje agresivni etnički nacionalizmi i miroljubivi (primjerice, katalonski i češki), isto tako postoji mogućnost ne samo tolerantnog i demokratskog već i netolerantnog, represivnog i pristranog građanskog nacionalizma (primjer ranijeg odnosa europskih država prema Židovima ili dijelom njihov današnji odnos prema imigrantima). Dakle, moglo bi se reći da nacionalne države mogu biti demokratske i nacionalno tolerantne, kao što jednako tako i ne moraju to

već regija nacionalne zavičajnosti. Historijski ova ideja države nosi ime ‘princip nacionaliteta’; on tvrdi da ‘svaka nacija treba formirati jednu državu, i da svaka država treba obuhvatiti samo jednu naciju!’... U toj dualnoj formi koncept nacije postao je odlučujuća politička ideja europske buržoaske demokracije (Mazzini) sredine devetnaestog stoljeća.” Renner, *ibid.*, str. 118-119.

⁷⁰“Gdje nacija i država koincidiraju... oba pojma su stopljena u popularnoj percepciji. Država se percipira kao politička ekstenzija nacije...”

Često se zato nazivi nacija i država krivo koriste. Liga naroda, Ujedinjene nacije (radi se o državama); disciplina Međunarodni odnosi (umjesto Međudržavni odnosi); Međunarodni sud pravde, Međunarodni monetarni fond, Međunarodno pravo, međunarodne organizacije; isto se odnosi na pojmove nacionalni dohodak, nacionalni proizvod, nacionalno bogatstvo, nacionalni interes, transnacionalnost, nacionalizacija (Connor, *ibid.*, str. 39-40.) .

⁷¹Smith, *National Identity*, str. 15.

⁷²Connor, *ibid.*, str. 39. Hannum će isto tako reći da postoji malo, ako uopće i postoje, nacionalno homogenih nacionalnih država u svijetu, te će upozoriti da nastojanje za homogenošću može voditi represiji i povredama ljudskih prava. Hannum, *ibid.*, str. 26.

⁷³Usp.: Smith, *Nations and Nationalism in...*, str. 86.

biti.⁷⁴ Nacionalna država nije samo poželjna kao garancija obrambenih potencijala jedne nacije prema vanjskim opasnostima, već je i funkcionalna za modernu industrijsku ekonomiju. Izbjegavanje opasnosti, koje pojava nacionalnih država sigurno proizvodi s međusobno konfliktnim interesima što ih zastupa, ne može se zato postići negiranjem nacionalnih država, niti njihovim pretvaranjem u multinacionalne države. Usprkos integrativnim tendencijama, ni na Zapadu multikulturalizam nije istisnuo nacionalnu državu.⁷⁵

Pojam nacionalne države najčešće ima samo deklaratornu vrijednost. U demokratskim državama on ne daje nikakva posebna prava narodu čiji izraz nacionalnog identiteta država predstavlja. Posebna prava predstavlja tek ustanovljavanje federacije ili ustavom garantiranih autonomija, jer se tada u pravilu ustavni odnosi ne mogu mijenjati bez suglasnosti jedinica komponenata federacije ili nosilaca nekih drugih zajamčenih prava iza kojih stoje posebni ustavni aranžmani ili garancije međunarodnih institucija. Jedinice federacije mogu se smatrati, usprkos limitu, nacionalnim državama. U tom se smislu u stručnoj literaturi nalazi izričita potvrda da su konstitutive jedinice jugoslavenske federacije bile “izrazito smišljene da budu distinktivne nacionalne države.”⁷⁶

⁷⁴Usp.: Smith, op. cit., str. 98-105.

⁷⁵Usp.: Linz, Stepan, ibid., str. 17, 19-20; Kellas, ibid., str. 3, 61; Smith, op. cit., str. 111. O potencijalnoj opasnosti procesa stvaranja nacionalnih država govori i podatak da je prije nastanka nacionalnih država u Europi do godine 1900. broj političkih entiteta morao biti smanjen od 1500 na 25.

⁷⁶Forsyth, Murray ed., *Federalism and Nationalism*, New York, St. Martin's Press, 1989., str. 5. Spominjanje da je Hrvatska država i srpskog naroda u Hrvatskoj, uz konstataciju da je Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda, u normativnom dijelu Ustava socijalističke Hrvatske (uz navođenje i manjina na istom mjestu), što se povlačilo od dokumenata ratnog ZAVNOH-a, politički predstavnici Srba tumačili su kao izraz konstitutivne uloge srpskog naroda u Hrvatskoj. Međutim, ustavne solucije SR Hrvatske nisu imale nikakve elemente, koji bi u organizaciji države izražavali tu konstitutivnost (izuzev konzultativnog odbora za međunacionalne odnose). Ostaje nejasno što je pojam konstitutivnosti ovdje značio. Namjera je bila očita: željelo se, pored teze o nacionalnoj državi hrvatskog naroda, naglasiti deklarativno poseban status Srba u Hrvatskoj za razliku od manjina (narodnosti u oficijelnoj terminologiji). Kako nisu bili ni spomenuti ostali konstitutivni narodi federacije, takva formulacija naglašavala je poziciju dijela srpskog naroda koji je živio u Hrvatskoj, iako nije bilo rečeno (i nije imalo značenje) da se u tom slučaju radi o njihovoj nacionalnoj državi. Konstitutivnost ostaje sporna, jer bi ona podrazumijevala prava koja imaju jedinice federacije ili ustavno garantirane autonomije, a toga nije bilo. Srbi u Hrvatskoj nisu bili izjednačeni s manjinama (jer su one bile izdvojeno spomenute), ali u oficijelnoj frazeologiji bivšeg režima konstitutivni narodi federacije nisu niti mogli biti manjine, za razliku od ostalih manjina koje se nazivalo narodnostima. Formulacija o Srbima u Hrvatskoj očito je, kao i definicija nacionalne države, mogla imati samo deklarativni karakter. Ustav Republike Hrvatske iz 1990. formulaciju o nacionalnoj hrvatskoj državi prebacio je u preambulu, a Srbi su bili spomenuti prvi među pripadnicima “inih naroda i manjina”. Promjena se dogodila, ali teško da se na nju može pozivati kao na *casus belli*. Usp.: ZAVNOH, zbornik dokumenata, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, 1964.; Ustav SR Hrvatske, član 1; Ustav Republike Hrvatske, 1990., Izvorišne osnove.

Branko Caratan

*THE NATIONAL PHENOMENON AND INTEREST
ACCOMMODATION: THE PREREQUISITES OF POST-
COMMUNIST TRANSITION (PART I)*

Summary

The author's starting point is the claim that, despite integrative tendencies, the number of national states in the world is on the increase. The opposing national interests and conflicts may be mitigated or avoided if the central concepts and issues, the ways of the accommodation of interests and the features of the post-communist transitions are known. The author explains the concepts and issues such as nation, ethnic group, national state, nationalism, protection of minorities, the right to self-determination, decentralisation, autonomy, federalism, consociational democracy, non-territorial autonomy. He focuses on the issues that reflect the current controversies of the global and the national policies. He concludes that, among other things, the national issues are central to the process of transition and that they cannot be ignored (since nations are a reality which must be coped with), that there are principles and mechanisms of the regulation of the conflicting national interests, that democracy and nation-building are not incompatible but contradictory notions, that democratic societies are nationally tolerant, that the resolution of the national question is a prerequisite for democratic transition.